

Czesław Łapicz

Profesor Antoni Antonowicz
(АНТОН КАНСТАНТИНАВІЧ АНТАНОВІЧ //
Antanas Antanavičius) (1910–1980) –
polsko-białorusko-litewski badacz
piśmiennictwa Tatarów – muzułmanów
Wielkiego Księstwa Litewskiego

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2016.027>

Profesor Antoni K. Antonowicz (ze zbiorów prywatnych Rafała Bergera)

205

LITTERARIA COPERNICANA 2(18) 2016

ISSNp 1899-315X

ss. 205–208

W roku 2015 badacze oryginalnego piśmiennictwa Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego obchodzili dwie ważne rocznice związane z przedmiotem i zakresem badań kitabistycznych:

1. W tym roku minęło 100 lat od znalezienia w Białoruskim Muzeum im. Łuckiewicza w Wilnie cennego białoruskojęzycznego rękopisu Tatarów – muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, który dzisiaj jest znany w nauce jako *kitab Łuckiewicza*;
2. Również w tym roku minęła 35. rocznica śmierci profesora Uniwersytetu Wileńskiego, Antoniego K. Antonowicza – faktycznego twórcy współczesnej kitabistyki, czyli subdyscypliny filologicznej badającej zabytki Tatarów polsko-litewskich, pisane wprawdzie w języku polskim i/lub białoruskim, lecz zapisywane celowo dostosowanym alfabetem arabskim.

Te dwie okoliczności są dobrą okazją, by przybliżyć osobę Profesora z Wilna jako człowieka oraz jako uczonego, który w swych pionierskich badaniach piśmiennictwa tatarskiego sytuował się na pograniczu trzech kultur, trzech narodów i trzech języków właściwych dla byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po upływie prawie pół wieku od ukazania się klasycznej już dziś rozprawy prof. Antonowicza o tatarskich rękopisach⁸, w tym także o znalezionym w 1915 r. *kitabie Łuckiewicza*⁹, nie można przecenić zasług jej autora dla powstania i rozwoju szeroko rozumianej kitabistyki jako metody badawczej oryginalnych źródeł filologicznych, a nawet jako twórcy wileńskiej szkoły interdyscyplinarnego badania piśmiennictwa Tatarów – muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Opublikowana w 1968 r. w Wilnie rozprawa prof. Antonowicza o białoruskich tekstach pisanych alfabetem arabskim zachowuje do dzisiaj swą aktualność i wagę naukową, wciąż korzystają z niej, cytują i wzorują się na niej badacze piśmiennictwa Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po upływie pół wieku niektóre tezy stawiane w tej rozprawie oraz wysnuwane przez autora wnioski zostały bądź zweryfikowane, bądź doprecyzowane i uzupełnione. Jest jednak oczywiste, że – nie umniejszając znaczenia publikacji wielu innych autorów przed ukazaniem się w 1968 r. rozprawy prof. Antonowicza – to właśnie prace i publikacje wileńskiego badacza zapoczątkowały rzeczywiste nowoczesne badania kitabistyczne, prowadzone z zastosowaniem naukowych metod badań filologiczno-historycznych specyficznych tatarskich rękopisów. Od ukazania się jego książki oraz artykułów o rękopisach tatarskich możemy mówić o nowej, oryginalnej specjalności filologicznej, którą dzisiaj nazywamy kitabistyką. Cieszy fakt, że obecnie kitabistyka jest uprawiana i rozwijana przez badaczy w kilku krajach, oraz że nadal oferuje badaczom różnych specjalności wiele ważnych, oryginalnych i interdyscyplinarnych obszarów naukowych.

W dalszym ciągu szczególną rolę w badaniach kitabistycznych odgrywa macierzysta Uczelnia prof. Antonowicza, Uniwersytet Wileński. Dzięki nieżyjącemu już prof. Valerijowi Czekałmonasowi i prof. Galinie Miszkiniene oraz ich uczniom, problematyka piśmiennictwa Tatarów – muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego jest w tej Uczelni stale obecna,

⁸ A. K. Антонович, *Белорусские тексты, писанные арабским письмом и их графико-орфографическая система*, Вильнюс 1968.

⁹ Opis kitabu Łuckiewicza oraz fotokopia jednej strony wraz z transliteracją znajdującego się na niej tekstu znajduje się na stronach 50–57 pracy A. Antonowicza.

o czym świadczą liczne publikacje autorów z Wilna, a także tematyczne konferencje organizowane przez badaczy – kitabistów z Uniwersytetu Wileńskiego. Ważne jest również to, że przy realizacji niektórych projektów badawczych kitabiści różnych specjalności z kilku krajów łączą swe siły i kompetencje, w tym przede wszystkim historyczne, slawistyczne i orientalistyczne, by wspólnie prowadzić interdyscyplinarne badania. Taka lojalna współpraca specjalistów bardzo sprzyja wdrażaniu oraz weryfikowaniu adekwatnych metod badawczych, wypracowywaniu uniwersalnych systemów transkrypcji i transliteracji, a także wszechstronnej interpretacji faktów filologicznych¹⁰.

Mam przyjemność z dumą uważać się za ucznia Profesora, za naśladowcę i kontynuatora Jego naukowych zainteresowań oraz pasji badawczych. To z Jego inspiracji i dzięki Jego korespondencyjnym zachętom i wskazówkom, a wreszcie dzięki przesłanej mi autorskiej monografii o białoruskich (i polskich) tekstach tatarskich pisanych alfabetem arabskim, podjąłem żmudne, ale jakże fascynujące badania piśmiennictwa Tatarów – muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Warto podkreślić, że piśmiennictwem Tatarów prof. Antonowicz zainteresował się w czasie wykluczającym wolność naukowych badań. Ilustracją tego może być fakt, że pierwszy badacz *kitab* Łuckiewicza, Jan Stankiewicz, za opublikowane w latach 30. ubiegłego wieku artykuły na temat tego rękopisu¹¹, został zwolniony z funkcji i pracy w Białoruskiej Akademii Nauk w Mińsku pod zarzutem nacjonalizmu, a gdy po wojnie pozostał na emigracji – na jego nazwisko był zapis cenzury. Dlatego choć *kitabami* prof. Antonowicz zainteresował się już w latach 1942–1944, gdy pracował w Białoruskim Muzeum im. I. Łuckiewicza w Wilnie, w którego zbiorach znajdował się cenny rękopis *kitab*, to jednak przezornie rozprawę doktorską (kandydacką) napisał (i obronił w 1961 r.) z historii języka białoruskiego na bezpieczny politycznie temat: *Языковой анализ судовой (актовой) книги Ковенского земельного суда 1566–1567*. Dzięki temu uzyskał jednak doskonale przygotowanie merytoryczno-metodologiczne z zakresu diachronii języków białoruskiego i polskiego, co w pełni wykorzystał w badaniach rękopisów tatarskich.

Prof. dr hab. Antoni K. Antonowicz urodził się 4 czerwca 1910 r. we wsi Kozły, położonej nieopodal Baranowicz, w biednej rodzinie białoruskiego chłopca. W 1917 r. ukończył polską Siedmioklasową Publiczną Szkołę imienia Adama Mickiewicza, a następnie podjął naukę w szkole technicznej w Wilnie, w specjalności technik parowozowy. Po jej ukończeniu, nie mogąc znaleźć pracy w wyuczonej profesji, przez wiele lat miał się różnych zajęć, wykonując różne zawody. W 1933 r. ożenił się, a jego żona przez całe życie była jego nieocenionym pomocnikiem. W latach 1942–1944 pracował w Białoruskim Muzeum im. I. Łuckiewicza w Wilnie, w którego zbiorach znajdował się rękopis tzw. *kitab* Łuckiewicza. Wtedy właśnie Antonowicz dowiedział się o rękopiśmiennych księgach Tatarów i odąd nosił się z zamiarem ich badania. W 1944 r. został zmobilizowany do Armii Czerwonej, jednak wojna dobiegała końca, został więc wkrótce zdemobilizowany. We wrześniu 1945 r., mając już 35 lat i dwójkę dzieci, podjął studia slawistyczne na Wydziale Filologicznym

¹⁰ Między innymi wspólne badania nad tefsirami Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego prowadzi międzynarodowy interdyscyplinarny zespół kitabistów w ramach grantu badawczego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki MNiSW RP; zob. www.tefsir.umk.pl.

¹¹ Я. Станкевіч, *Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом*, „Гадавік Беларускага навуковага Таварыства”, Вільня 1933, кн. I; J. Stankievič, *Příspěvky k dějinám běloruského jazyka. Na základě rukopisu „Al-Kitab”*, „Slavia” 1933–1934, XII, z. 3/4, Praha, s. 357–390.

Uniwersytetu w Wilnie. Naukę na Uniwersytecie ukończył w 1950 r., a następnie podjął pracę w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, równocześnie prowadząc różne zajęcia dydaktyczne. Wtedy wróciły dawne plany i marzenia o badaniu rękopisów tatarskich, jednak wówczas nie sprzyjał temu klimat polityczny. Wcześniejszy badacz jednego z *kitabów*, Jan Stankiewicz, za opublikowany na ten temat artykuł został zwolniony z pracy w Białoruskiej Akademii Nauk w Mińsku, a gdy po wojnie pozostał na emigracji – na jego nazwisko był zapis cenzury. Dlatego Antonowicz rozprawę doktorską (kandydacką) napisał (i obronił w 1961 r.) z historii języka białoruskiego; jej temat brzmiał: *Языковой анализ судовой (актовой) книги Ковенского земельного суда 1566–1567*. Gdy w latach 60., na fali odwilży politycznej, można już było wspominać, cytować i powoływać się na zakazane dotąd nazwiska badaczy historii i kultury mniejszości narodowych, Antonowicz wrócił do swych wcześniejszych pomysłów naukowych, dzięki czemu w 1968 r. ukazała się w Wilnie klasyczna już dziś monografia jego autorstwa, będąca podstawą habilitacji autora, pt. *Белорусские тексты, писанные арабским письмом и их графико-орфографическая система*. Praca ta dała merytoryczne, metodologiczne i źródłowe podstawy dla nowoczesnej, ostatnio niezwykle bujnie rozwijającej się, *kitabistyki* – oryginalnej subdyscypliny filologicznej, której przedmiotem wszechstronnych badań są właśnie różnorodne rękopisy Tatarów – muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Badacz snuł ambitne plany dalszych badań naukowych: opracowania chrestomatii tekstów Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego, sporządzenia słownika *kitabów*, publikacji przetransliterowanych tekstów i udostępnienia ich w takiej formie zainteresowanym filologom, historykom, etnografom, folklorystom itp.

Jednak nie dane mu było zrealizować te plany – zmarł przedwcześnie, 17 stycznia 1980 r.; został pochowany na prawosławnym cmentarzu przy cerkwi św. Eufrozyny Połockiej na Lipówce (Liepkalnis) w Wilnie.

Godnym uczczeniem osoby prof. Antonowicza oraz przypomnieniem dorobku naukowego tego badacza okazała się niedawna publikacja jego niezwykle ciekawej prywatnej korespondencji wymienianej z polskim Tatarem, Maciejem Konopackim, w tomie *Profesorowie do Macieja* wydanym pod red. Rafała Bergera (Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej 2015, s. 57–69). W swych listach Profesor wiele uwagi poświęcał sprawom, które bardzo interesowały zarówno ich nadawcę, jak i odbiorcę – opisywał na bieżąco zmagania z przedmiotem swych badań, snuł plany naukowe na przyszłość, z których nie wszystkie dane mu było zrealizować. Korespondencja ta dokumentuje narodziny i rozwój oryginalnej pasji naukowej badacza, zwłaszcza z najbardziej płodnych twórczo lat 60. ubiegłego wieku. Z listów wylania się obraz Profesora jako człowieka niezwykle skromnego, a jednocześnie nieprzeciętnie pracowitego, podejmującego niebanalne, pionierskie wyzwania naukowe.

I jako taki Człowiek i Uczony pozostał w pamięci swych uczniów, kontynuatorów Jego badań oraz przyjaciół.